

УДК 81'373.7:37:811.111

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПАРАМЕТРИЧНІ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Віта Руснак

*Закарпатський державний університет,
вул. Українська, 193, Ужгород, 88015, Україна
e-mail: zakdu@ukrpost.net*

Досліджено застосування функціонально-комунікативного принципу в аналізі фразеологічних одиниць як складної семантичної структури, що охоплює багато компонентів, які відображають їхнє значення за типами інформації. Типологія фразеологічних одиниць визначається як така, що ґрунтується на функціональній основі і враховує три рівні характеристик: комунікативно-функціональний, номінативно-функціональний і семантико-синтаксичний. Зроблено висновок про те, що фразеологічні одиниці можна розподілити за параметричними ознаками й тим самим упорядкувати способи їхньої репрезентації.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, функціонально-комунікативний, номінативно-функціональний, семантико-синтаксичний, параметричний.

Зіставна фразеологія – привабливе і перспективне явище, незважаючи на досить складний характер зіставлюваних мов, нерівномірність їхнього розвитку та стану вивчення. Функціонально-комунікативний принцип аналізу фразеологічних одиниць передбачає їхній розгляд як складної семантичної структури, що охоплює багато компонентів, які відображають структуру значення за типами інформації. Кожний із таких компонентів семантичної структури фразеологізмів є носієм певного типу знань. Розглядаючи їх з такого погляду “Під параметром мають на увазі певний квант інформації про мовну структуру, який в екстремальному випадку може мати для користувача особливу зацікавленість, що, зазвичай, виявляється поряд із іншими квантами (параметрами) і знаходить специфічне вираження у словниках: інакше кажучи – це особлива словникова репрезентація структурних ознак мови” [4, с. 51].

Наша мета – розкрити модель семантики фразеологізмів, яка здатна репрезентувати і сприяти виявленню опису різних типів інформації, що маніфестують значення цих одиниць. Ця модель стала основою лексикографічної анкети, яка розроблена для створення Машинного фонду російської фразеології й уможливила проведення поліпараметричного опису значення такого складного лінгвістичного об’єкта, якими є експресивно забарвлені фразеологізми–ідіоми [8, с. 103–104]. Такий спосіб опису їхньої семантичної структури орієнтований на фактор людини, її мовну компетенцію, тому є своєрідним інструментом у виявленні антропологічної парадигми значення.

Модель декларативно-процедурної форми значення повинна містити всі типи інформації, що передаються значенням фразеологізму певного типу. Оскільки мета статті – описати параметричні значення фразеологізмів, а їхню специфіку легше з’ясувати на тлі значення

слів, то переходимо до викладення специфіки інформаційних блоків, запропонованих В. М. Телією. Суть репрезентації значення фразеологізмів у вигляді блок-схем полягає в тому, що вся інформація, носієм якої є план змісту фразеологізму, може бути розчленована на низку компонентів значення. До них належать: категоріально-граматична інформація (Г), яка несе в собі відомості про “кодові” параметри фразеологізму. Наприклад, в англійській фразеологічній одиниці *I wasn't born yesterday* – укр. *Я все бачив на своєму життєвому шляху, маю багатий життєвий досвід, умію знаходити вихід із ситуації, що склалася* – рос. *видал види* суттєвою ознакою є те, що в ній наявний предикатив, оскільки тут йдеться не про те, що робила людина, а яка вона.

Денотативна інформація (Д), до якої належать відомості про клас означуваних об'єктів за допомогою фразеологічних одиниць, наприклад, укр. *стріляний (старий) горобець*, рос. *стреляный воробей* – ‘досвідчена булава людина, яку важко перехитрити чи обдурити’ є вказівкою на те, що *X* має великий життєвий досвід, набутий у різних ситуаціях. Оцінна інформація (О) виражає модальне й суб'єктивне за своєю природою ставлення мовця до означуваного об'єкта, оскільки тут мовець може висловлювати позитивне й негативне ставлення до такого “гіркого досвіду”. Інформація, що містить у собі мотивувальне значення фразеологічної одиниці (М), є до певної міри цілісною. Пор., напр., образно-асоціативне мотивування стосовно фразеологічних одиниць типу укр. *тягнути kota за хвіст* – ‘сповільнювати, затягувати що-небудь, робити що-небудь навмисно, поступово’.

Інформація, що виражає емотивне, інакше кажучи, емоційно-оцінне почуття-ставлення мовця до означуваного (Е), також суб'єктивна і пов'язана з реакцією на мотивування (М). Інформація про стилістичну маркованість фразеологізму (С), яка містить у собі три типи відомостей відповідно до традиційного вчення про стилістичний характер нових одиниць слів і фразеологізмів:

- 1) про сферу вживання у стильових різновидах мови;
- 2) про їхній діахронний (історичний) характер;
- 3) про територіальний статус.

Описані значення фразеологічних одиниць пропонуємо проводити на підставі виділення таких макрокомпонентів (блоків):

- граматична інформація (Г);
- клас означуваних реалій, денотативний аспект (Д);
- оцінна інформація (О);
- інформація про образно-мотивувальні параметри (М);
- емотивна інформація (Е);
- стилістична маркованість (С).

Наявність таких макрокомпонентів дає підставу для твердження про те, що в описі граматичного складника значення фразеологічної одиниці можна відмовитися від традиційного поділу їх на частини мови, замінивши його параметром комунікативно-функціональної належності звороту, в якому оцінний компонент описується за допомогою модальної рамки типу “суб'єкт оцінки *X* вважає, що ознака *Z* об'єкта *Y* є добрим / поганим (за якістю і кількістю) під поглядом норми й відповідно до шкали цінності “*Q*”.

В основі мотиваційного макрокомпонента значення фразеологічної одиниці лежить образ, адекватний можливому чи неможливому стану справ у реальному світі (наприклад, укр. *бігти, висунувши язик* – англ. *to run like a bat out of hell, like mad, like the dickens*; укр. *йти на повідку* – англ. *X lets Y by the nose* – тобто діяти не самостійно або неадекватно до

дійсності, залежати від кого-небудь). Значений образ у наведених вище фразеологізмах становить суть внутрішньої форми звороту. Компонент можна описати на підставі таких параметрів:

- характер образу, що є основою переосмислення;
- типи тропеїчного перетворення;
- образність внутрішньої форми;
- співвідношення внутрішньої форми з національно-культурною картиною світу [7,

с. 5].

Мотивованість фразеологічних одиниць, на відміну від слів, ситуативна. Це означає, що в їхній основі лежить непряма мотивація, яка часто виявляється абсурдною, наприклад, укр. *тримати (держати) себе в руках* – англ. *X keeps himself in check; робити з мухи слона* – *X makes a mountain out of a molehill* – тобто сильно перебільшувати, завищувати значення чого-небудь. Абсурдність часто проявляється в контексті, коли ситуація, що є в основі фразеологічної одиниці, на перший погляд видається логічною, наприклад, укр. *на риб'ячому хутрі* – 'який погано зігріває' (про верхній одяг) – *X's coat offers no protection from the elements*.

Під емотивністю мається на увазі здатність мовних сутностей відображати почуття чи ставлення до означуваного, що виражається в діапазоні схвалення / несхвалення. Емоції – форма ставлення людини до навколишньої дійсності, зазвичай, супроводжується оцінкою. Емотивність – це емоційність у мовному переломленні, тобто чуттєва оцінка об'єкта, вираження мовними або мовленнєвими засобами почуттів, настроїв, переживань людини. Емотивність завжди експресивна й оцінна, а не навпаки [6, с. 153].

Інформація про стилістичний характер фразеологічних одиниць містить вказівку на нормативність/ненормативність/доречність/недоречність їхнього вибору в певних умовах спілкування.

Типологія фразеологічних одиниць, за задумом авторів фразеографії в Машинному фонді російської мови, ґрунтується, передусім, на функціональній основі і враховує три рівні характеристик будь-якої фразеологічної одиниці: 1) комунікативно-функціональний поділ зворотів за їхніми функціями в реченні (функція – це роль, що виконує певний елемент у структурі, частину якої він становить); 2) номінативно-функціональний, на якому відбувається ідеографічне віднесення фразеологічних одиниць до відповідної смислової групи шляхом приписування ієрархічно-організованих понятійних індексів-дескриптів; 3) семантико-синтаксичний, що характеризує семантичну структуру звороту, втім числі й за ознакою синтаксичної членимості. Фразеологічна семантика стикається з лексичною, хоча їй властиво багато відмінних особливостей. Незважаючи на те, що фразеологізми й уступають словам за своєю багатозначністю, однак їхня семантична структура надзвичайно складна.

На підставі параметризації значення фразеологічні одиниці можна розподілити на параметричні групи й упорядкувати спосіб їхньої репрезентації. У такому аспекті вивчення фразеологічних одиниць важливо виділити ті особливості їхнього синтезу, на який спрямовані всі параметри. Наприклад, для вживання англійського фразеологізму *a wise old bird: (one) wasn't born yesterday* або укр. *стріляний (старий) горобець* треба враховувати, що її емотивність змінюється залежно від дейксиста особи: *Я стріляний горобець* (похвала або іронія); *Ти стріляний горобець* (похвала або докір); *Він стріляний горобець* (похвала або несхвалення).

У функціонально-комунікативному підході до вивчення фразеологічних одиниць інтеграція принципів опису відбувається з урахуванням їхнього комунікативного значення. Важливим є те, що вимагається для конструювання висловлювань, які визначають фразеологічні одиниці. Див., напр., різні обмеження словозмінного характеру: англ. *to lay (put, set) the saddle on the wrong horse* – укр. ‘звинувачувати не того, кого потрібно, звинувачувати невинного’; рос. *убить бобра* – укр. ‘зробити важливу справу, придбати що-небудь цінне’, в яких ужитий тільки досконалий вид дієслова; укр. *дарованому коневі в зуби не заглядають* – англ. *don't look a gift horse in the mouth* – “те, що отримано як подарунок, непристойно обговорювати, а вже тим більше негативно оцінювати” – який вжито тільки в dokonаному виді дієслова:

тільки однина іменника вживається у таких фразеологізмах: укр. *купувати kota в мішку*, англ. *to buy a pig in a poke* – тобто ‘зробити що-небудь “наздогад”, “всліпу”, не знаючи заздалегідь, до чого це приведе’.

Функціонально-комунікативний опис фразеологічних одиниць передбачає врахування позамовних знань – особливо це доводиться робити для з'ясування змісту мовних повідомлень, що містять у собі фразеологічні одиниці.

Національно-культурна семантика простежується на всіх рівнях: у фонетичному, морфологічному та синтаксичному. Найактивніше вона виявляється в тих мовних одиницях, що називають предмети і явища навколишнього світу, до яких належать і фразеологізми. “Визначаючи наявність певного “внутрішнього” змісту слова-знака, тобто факту, що слово-знак виражає щось, окрім себе, ми зобов'язані визнавати її наявність культурного компонента”, писав Н. Г. Комлев. “Слова мови як соціального явища несуть собою відображення життя суспільства, його матеріальної та духовної культури. Це культурне значення “є частиною мови” [5, с. 46]. Сказане можна застосувати і до фразеології, бо вона більш національно зорієнтована, ніж лексика через її менший зовнішній вплив та меншу динамічність. Як відомо, цей рівень мови розвивається переважно завдяки внутрішнім можливостям, тому в ньому не простежується інтенсивного зовнішнього впливу [1, с. 44].

На функціонально-комунікативному принципі опису фразеологічних одиниць базується процедурна репрезентація лінгвістичної інформації, що протиставляється декларативній. Проілюструємо декларативну репрезентацію знань на прикладі укр. фразеологізму *сидіти як (мов, ніби) миші в норі (мишка в нірці)* – “ніяк не виявляючи себе, тихо”. У декларативній інтерпретації цей фразеологізм ізольований від категоріально-граматичної інформації набором таких компонентів:

(С) стилістичний характер – розмовний;

(Д) дескрипція (опис денотативного змісту) – X нічим не привертає до себе уваги;

(О) оцінка – знак мінус;

(М) мотивація значення – ситуація, співвіднесена з буквальним значенням сполучення;

(Е) емотивна характеристика – несхвалення.

У процедурній інтерпретації фразеологічна одиниця *як (мов, ніби) миші в норі (як мишка в нірці)* має такий вигляд:

(С) врахуй, що наявна ситуація описана фразеологізмом, характерним для вживання у розмовному мовленні;

(Д) знай, що X затаївся і не дає про себе знати;

(О) вважай, що це несхвально з боку навколишніх людей;

(М) уяви ситуацію буквально – ‘сидіти в норі’;

(Д.) подібне з цією ситуацією;

(Е) зазнай несхвалення з приводу того, що (Д.) подібне до (М).

Процедурний спосіб репрезентації інформації про фразеологічні одиниці намагається моделювати стани мовної свідомості, привести в дію ті процеси, які відбуваються у мовній свідомості під час оперування мовними знаками взагалі та фразеологічними одиницями зокрема. Він перебуває у прямій відповідності з завданнями когнітивної лінгвістики, яка намагається залучити до опису мовленнєвих актів "активні процеси свідомості людини". Для опису фразеологічних одиниць у мовленні під поглядом когнітивної лінгвістики важливо знати, що поняття когніції враховує не тільки те, що пов'язано з роботою інтелекту людини (знання, свідомість, розум, мислення, експлікація, творчість, розробка планів і стратегій, роздумування, символізація, логічний висновок, розв'язання проблем, унаочнення, класифікація, співвідношення, фантазування і мрії), а й більш приземлені процеси, до яких належать: організація моторики, сприйняття, мисленнєві образи, нагадування, увага й упізнання [3, с. 23]. Для вживання й розуміння фразеологічної одиниці у мовленні найважливіше в когніціях – це побудова образів, сама здатність людини створювати та інтерпретувати їх і усвідомлювати в мовних формах.

Отже, ми намагалися продемонструвати переваги опису фразеологічних одиниць на основі функціонально-параметричного принципу, основна заслуга якого полягає в інтегративності. Показником інтегративного підходу до опису фразеологічних одиниць може слугувати сама їхня функціонально-параметрична класифікація, здійснювана на основі комунікативної значимості. Принагідно зауважимо, що функціонально-параметричний опис означає перехід теоретичних засад фразеології як лінгвістичної дисципліни на якісно новий ступінь, оскільки до уваги береться комунікативна значимість досліджуваних одиниць. Її основними функціями, на наш погляд, є такі.

1. Кваліфікуюча (характеризуюча) функція. Це фразеологізми з предикативною семантикою, які здатні приписувати суб'єкту різні ознаки: дії, якості, стани тощо, наприклад, англ. *X's should catch the bear before they sell his skin* – укр. *ділму шкіру невбитого ведмедя*; *X wouldn't hurt a fly* – укр. *мухи не скривдуть*; англ. *X looks like he has just eaten a lemon* – "має кислий вигляд, незадоволений"; англ. *as stubborn as a mule* – укр. *упертий як осел*; англ. *X struts like a peacock* – укр. *рознухтати хвіст як павич*; англ. *X struggles to keep his head above water* – укр. *'важко зводити кінці з кінцями'*; англ. *to be as mute as a fish* – укр. *бути німим як риба* (фразеологізм бере свій початок із давньої думки про те, що риби не чують ніяких звуків і не можуть їх видавати); англ. *to know somebody inside out* – укр. *собаку з'їсти*; англ. *X is like a squirrel on a treadmill* – укр. *вертїтися як білка в колесі*; англ. *X looks daggers at Y* – укр. *дивитися вовком*; англ. *X is using a cannon to kill sparrows* – укр. *стріляти з гармати по горобцях*, тобто *'витрачати багато сил і засобів на виконання дії, яка дає мізерні результати'*; англ. *to keep a firm hand* – укр. *'тримати на прив'язі, строго ставитися до кого-небудь'*.

2. Ідентифікуюча функція. Фразеологічні одиниці, які її виконують, можна розподілити на такі модулі відповідно до їхніх номінацій, наприклад:

а) перший модуль охоплює фразеологічні одиниці у функції власних імен на зразок: англ. *Buridan's ass* – укр. *Буриданів осел*, тобто людина, яка неспроможна самостійно приймати рішення. Виникнення цього виразу приписують французькому філософу-єколасту XIV ст. Ж. Буридану, який доводив, що вчинки живих істот залежать не від їхньої волі, а лише від зовнішніх причин. Свою думку він підтверджував прикладом із поведінки осла, який скоріше вмере з голоду, якщо дві в'язанки сіна будуть розташовані на рівній відстані від нього, оскільки попри абсолютну свободу він не зможе вибрати яку в'язанку сіна з'їсти

першою [2, с. 423]; англ. *Balaam's ass* – укр. *Валаамова ослиця*, тобто людина, яка після тривалоого мовчання несподівано для інших висловлює якусь думку (біблеїзм). Пророк Валаам направився на своїй ослиці до маовітського царя, щоб проклясти народ Ізраїля. Несподівано ангел із оголеним мечем перегородив дорогу ослиці, вона стала повертати вбік. Валаам, не бачачи ангела, почав бити ослицю, яка запротестувала голосом людини [2, с. 424];

б) до другого модуля належать фразеологічні одиниці у функції термінів на зразок: англ. *a lady-bird* – укр. термін *сонечко*, тобто ‘тиха і така людина, що не вмєє за себе постояти’; англ. *cleft palate* – укр. *вовча паца*, тобто ‘вроджена вада піднебіння, яка сповільнює прийом їжі та порушує вимову’;

в) до третього модуля входять фразеологічні одиниці у функції предметних номінацій типу: англ. *the proverbial bird in the hand* – укр. *синиця в руках*, тобто ‘щось незначне, однак, реальне, чим можна заволодити в певний момент’; англ. *bluebird of happiness* – укр. *символ щастя*, тобто ‘прекрасна, однак нездійсненна мета’.

3. Фразеологічні одиниці, які є модальними словосполученнями. Фразеологізми цього типу виділяють в окрему групу на підставі виконуваної ними функції – надавати висловлюванню певної модальності, пов’язаної з вираженням оцінних і емоційних смислів. наприклад, англ. *X doesn't know a thing about Y* – укр. *X виявляє подвійну позицію щодо Y*, тобто ‘непевненість або незнання’; *What a rascal!* – уживається для несхвального висловлення про поведінку людини в різних ситуаціях і т. ін.

4. Фразеологічні одиниці у функції висловлювань, наприклад, англ. *the wolves are sated and the sheep intact* – укр. *і вовки сумі, і вівці цілі*; англ. *a leopard cannot change its spots* – укр. *скільки вовка не годуй, а він усе одно в ліс дивиться*; *better an egg today than hen tomorrow* – укр. *ліпше синиця в руках, ніж журавель у небі*; англ. *if you chase after two hares, you will catch neither* – укр. *за двома зайцями поженешся, жодного не зловиш*; англ. *X will show Y a thing or two* – укр. *Показати, де раки зимують*.

5. Фразеологічні одиниці у квантитативній функції, тобто функції природно-мовних кванторів. До цієї групи зараховано фразеологізми, які мають не тільки пряме кількісне значення, а й значення інтенсивності, наприклад, англ. *whip something out* – укр. *розбити вщент*, тобто ‘остаточно’, ‘повністю’; англ. *with all one's might* – укр. *у хвіст і в гриву*, тобто ‘всяким способом’.

Саме такий розподіл фразеологічних одиниць за параметричними ознаками сприятиме сучасному різнобічному опису.

1. Башиева С. К. Ментальность как семантическая составляющая фразеологизмов // Материалы II Республиканской научно-практической конференции по проблемам развития государственных языков КБР, посвященной 40-летию КБГУ. – Нальчик, 1997. – С. 48–60.

2. Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. – Санкт-Петербург, 1998. – 586 с. 3. Демьянков В. В. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 23–38. 4. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка // Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1981. – 296 с. 5. Комлев Н. Г. О культурном компоненте лексического значения / Н. Г. Комлев // Вестник Моск. ун-та. Филология. – 1966. – № 5. – С. 46–51. 6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1996. 7. Телия В. Н. Семантика идиом в функционально-параметрическом отображении / В. Н. Телия // Фразеология в Машинном

фонде русского языка. – М.: Наука. 1990. – С. 5–24. 8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 286 с.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПАРАМЕТРИЧЕСКИЕ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Вита Руснак

*Закарпатский государственный университет,
ул. Украинская, 193, Ужгород, 88015, Украина
e-mail: zakdu@ukrpost.net*

Изучено применение функционально-коммуникативного принципа в анализе фразеологических единиц как сложной семантической структуры, охватывающей много компонентов, которые отображают их значение в зависимости от типов информации. Типология фразеологических единиц определяется как основывающаяся на функциональной основе и включающая три уровня характеристик: коммуникативно-функциональный, номинативно-функциональный и семантико-синтаксический. Сделан вывод о том, что фразеологические единицы можно распределить по параметрическим признакам и тем самым упорядочить способы их репрезентации.

Ключевые слова: фразеологическая единица, функционально-коммуникативный, номинативно-функциональный, семантико-синтаксический, параметрический.

THE FUNCTIONAL-PARAMETRIC AND TYPOLOGICAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Vita Rusnak

*Transcarpathian State University,
19, Ukrainka St., Uzhgorod, 88015, Ukraine
e-mail: zakdu@ukrpost.net*

The paper focuses on the application of the functional-communicative principle to the analysis of idioms shedding light on their complex semantic structure that contains a number of components. The latter reflect a typology of phraseological units as based on their functioning. It includes the following three levels of characterization: communicative-functional, nominative-functional and semantic-syntactic. The conclusion is drawn that the phraseological units may be distributed according to their parametric features and thus arrange the ways of their representation.

Key words: phraseological units, functional-communicative, nominative-functional, semantic-syntactical, parametric.